

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İXRAC YÖNÜMLÜ KƏND TƏSƏRRÜFATI İSTEHSALININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5312.01 – Sahə iqtisadiyyatı
Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri
İddiaçı: **Həsənova Mətanət Samik qızı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili Elmi-Tədqiqat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Sakit Məmədi oğlu Yaqubov

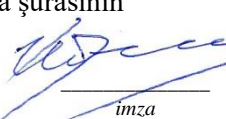
Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Natiq Əli oğlu Cavadov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kamran Nurəddin oğlu Abdullayev

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Sevda Ağababa qızı Bədəlova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: iqtisad elmləri doktoru, professor
Mehdiy Aliyev oğlu Əhmədov
imza

Dissertasiya şurasının elmi katibi: iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov
imza

Elmi seminarın sədri: iqtisad elmləri doktoru, dosent
Ramil Zahid oğlu Hüseyin
imza

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir şəraitdə aktual problemlərdən biri aqrar sektorun rəqabətqabiliyyətiyinin yüksəldilməsini, həmçinin kəndin sosial inkişafını təmin edə bilən və real metodlara əsaslanan aqrar siyasətin yeni konsepsiya və prioritetlərinin işlənilib hazırlanmasıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”də ölkəmizdə ASK-nin yaxın, orta və uzunmüddətli dövrlər üçün inkişaf hədəfləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu hədəflərə nail olunması iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olan aqrar sektora güclü investisiya axını olmadan və onu modernləşdirmədən mümkün deyildir. Eyni zamanda bütün bunlar kənd təsərrüfatının səmərəli dövlət tənzimlənməsinin və dəstəklənməsinin zəruri şərtləridir.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı şəraitdə və perspektivdə Azərbaycan Ümumdünya Ticarət Təşkilatının bərabər hüquqlu üzvü olduğu təqdirdə onun dünya təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya imkanları əhəmiyyətli şəkildə genişlənəcəkdir ki, bu da rəqabətqabiliyyətlilik parametrləri üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının diferensiallaşdırılmasını, kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətqabiliyyətiyinin yüksəldilməsinə hədəflənən, yeni dünya reallıqlarına və prinsiplərinə əsaslanan aqrar sektorun innovasiyalı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsini, ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalı şəbəkəsinin formalaşdırılmasını, ASK-nin emal sənayesi məhsullarının ixracına əlverişli şəraitin, həmçinin daxili ərzaq bazarında yerli istehsalçıların idxaldan müdafiəsinin daha təkamil və beynəlxalq qaydalara uyğun mexanizminin yaradılmasını tələb edir. Bütün bu qeyd edilənlər ölkənin iqtisadi rayonlarının ixracat imkanları nəzərə alınmaqla xaric iqtisadi fəaliyyətə geniş cəlb edilməsinin, aqrar sektorun ölçülüb-biçilmiş xarici iqtisadi strategiyasının işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və dəstəklənməsinə sistemli yanaşmanın, ölkənin ixracat parametrlərinin yaxşılaşdırılmasının zəruri olduğunu və bu problemlərin həllinin aktual olduğunu göstərir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aqrar sektorun rolunun qiymətləndirilməsinin, onun

dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və dəstəklənməsinin, rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin, ixacat və innovasiya imkanlarının artırılmasının, ixracyönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafının müxtəlif nəzəri və metodoloji tərəfləri ölkənin çoxsaylı alimlərinin, xüsusilə E.A.Quliyev, S.V.Salahov, S.M.Yaqubov, R.Ə.Balayev, S.Ş.Mövlamov, N.E.Əliyev, X.B. Heydərov, R.M. Qəmbərova və s. tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır.

Xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərindən M.Porter, E.İ.Kendyuk, E.N.Antamoşki, T.İ.Antonova, M.V.Andreevna, İ.M.Qoqolev, P.N.Mixayluşkin, O.V.Sobolov, S.E.Sarsembekova və s. dünya təsərrüfatında aqrar sektorun rolu, ərzaq probleminin kəskinləşdiyi şəraitdə aqrobiznesin fəaliyyət xüsusiyyətlərinin təhlilinin, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin və innovasiya fəallığının yüksəldilməsinin və aqrar sektorun xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsinin, aqrar siyasətin nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsinin nəzəri - metodoloji və praktiki aspektlərini tədqiq etmişdir.

Seçilmiş mövzu üzrə problemlərin müəyyən tərəfləri dünyanın və ölkənin iqtisadçı alimlər tərəfindən öyrənilsədə, bu prosesin çox istiqamətliliyi, ölkənin inkişafının müasir mərhələsində müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflərə nail olunması, ASK-də kooperasiyalaşmanın, ixtisaslaşmanın və inteqrasiya proseslərinin gücləndirilməsi, aqrar sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının, Azərbaycanın iqtisadi regionlarının xarici iqtisadi əlaqələrdə rolunun artırılması, ölkənin ixracat parametrlərinin yaxşılaşdırılması baxımından lazımi səviyyədə tətqiq edilməyən tərəflərinin olduğunu deməyə əsas verir. Bütün bu qeyd edilənlər tədqiqat mövzusunun aktuallığını və seçilməsini müəyyən etmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyətini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi aqrar sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində ixrac yönümlü istehsalın rolunu əsaslandırmaq, ölkənin aqrar sektorunun cari vəziyyətinin təhlili əsasında onun müasir inkişaf xüsusiyyətlərini aşkar etmək və ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı üzrə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirməkdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruri hesab edilmişdir.

- dayanıqlı iqtisadi inkişafda ixrac yönümlü istehsalın nəzəri əsaslarını araşdırmaq,
- ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində aqrar siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək,
- ixracyönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının stimullaşdırılması sahəsində dünya təcrübəsini araşdırmaq,
- Azərbaycanın aqrar sektorunun müasir vəziyyətini təhlil etmək və onun inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək,
- aqrar siyasətin nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi sistemini formalaşdırmaq,
- aqrar siyasətin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirinin qiymətləndirmək,
- Azərbaycanda aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək,
- kənd təsərrüfatında institusional potensialın gücləndirilməsinin və innovasiya proseslərinin fəallaşdırılmasının prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirmək,
- ölkənin aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi və ixracat potensialının artırılması istiqamətlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycan Respublikasının aqrar sektorudur.

Tədqiqatın predmeti kənd təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi və ixracyönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf problemləri ilə bağlı proseslərdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən onun aqrar sektorunun inkişafı, onların tənzimlənməsi sahəsində qəbul edilmiş qanunlar, normativ-hüquqi sənədlər, ölkənin və kənd təsərrüfatının uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafı üzrə qəbul edilmiş dövlət proqramları və konsepsiyalar, strateji yol xəritələri, həmçinin problemin nəzəri-praktiki aspektlərini tədqiq edən xarici və yerli alimlərin elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, qrafik, dinamika sıralarının təhlili, reqressiya-korrelyasiya, orta kəmiyyətlər və.s metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası

Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələri, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin aqrar sektorun inkişafı üzrə müvafiq hesabat məlumatları və təhlili məruzələr, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə hesabat məlumatları, rəsmi internet saytları, elmi ədəbiyyatda və dövrü mətbuatda nəşr edilən məlumatlar və s. təşkil etmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas elmi müddəalar:

1. Dayanıqlı aqrar sektorun formalaşdırılmasına ixrac yönümlü istehsalın inkişafı kontekstində yanaşmaq zəruridir.

2. Aqrar siyasətin prioritet istiqamətləri ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə sıx bağlıdır.

3. Azərbaycanın aqrar sektorunun inkişafında mühüm meyillər qiymətləndirilmişdir.

4. Aqrar siyasətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi onun nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi sisteminin formalaşdırılmasını zəruri edir.

5. Kənd təsərrüfatının ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri təhlil edilmiş və bu sektorda keyfiyyət parametrlərinə üstünlük verilməsi əsaslandırılmışdır.

6. Azərbaycanda ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında dövlət tənzimlənməsinin və dəstəklənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

7. Ölkənin aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətliyinin yüksəldilməsi və onun ixracat imkanlarının artırılması kompleks strategiyanın həyata keçirilməsini zəruri edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- aqrar sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində ixrac yönümlü istehsalın imkanları əsaslandırılmışdır,
- ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində aqrar siyasətin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir,
- ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının stimullaşdırılması sahəsində dünya təcrübəsinin xüsusiyyətləri aşkar edilmiş və onun ölkə reallığında tətbiqi imkanları əsaslandırılmışdır,
- müxtəlif istiqamətlər üzrə Azərbaycanın aqrar sektorunun cari vəziyyəti təhlil edilmiş və onun inkişaf xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmişdir,
- aqrar siyasətin nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi

- sisteminin formalaşdırması zəruriliyi əsaslandırılmış və əsas prinspləri müəyyənləşdirilmişdir,
- kənd təsərrüfatının ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri qiymətləndirilmişdir,
 - Azərbaycanda aqrar sektorun xarici ticarətinin dövlət tənzimlənməsi və dəstəklənməsi, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir,
 - kənd təsərrüfatında institusional potensialın gücləndirilməsinin və innovasiya proseslərinin fəallaşdırılmasının, aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və ixracat imkanlarının artırılmasının prioritet istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində verilən bir sıra nəzəri müddələrdən, metodiki və praktiki tövsiyələrdən ölkədə ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı üzrə strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsində, mövcud reallıqlar kontekstində aqrar siyasətin prioritet istiqamətlərinin işlənilib hazırlanmasında, kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və onun innovasiya fəallığının gücləndirilməsi, xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması üzrə konkret layihələrin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas müddəaları, nəticə və təklifləri Ümumimilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci il dönümünə həsr edilmiş Respublika elmi-praktiki konfransında, “Strateji iqtisadi islahatlar: Qabaqlayıcı vergi siyasəti” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda məruzə edilmiş, habelə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu elmi jurnallarda, toplularda çap olunmuşdur. Tədqiqat mövzusu üzrə ümumi həcmi 5,0 ç.v. olan 6 elmi məqalə və 2 tezis dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Onun ümumi həcmi 145 səhifədir. İşdə 8 cədvəl, 5 sxem və 2 qrafik verilmişdir. Dissertasiyanı yazılması prosesində 106 adda elmi ədəbiyyatdan istifadə edilmişdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

Giriş

I Fəsil. İxrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının formalaşdırılmasının nəzəri əsasları

1.1. Dayanıqlı iqtisadi inkişafda ixrac yönümlü istehsalın rolu və onun nəzəri əsasları

1.2. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində aqrar siyasətin əsas istiqamətləri

1.3. İxrac yönümlü istehsalın stimullaşdırılması və dünya təcrübəsi

II Fəsil. Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafının cari vəziyyətinin təhlili və onun monitoring sisteminin formalaşdırılması

2.1. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının mövcud vəziyyətinin təhlili

2.2. Aqrar sektorun idarəedilməsində aqromonitorinqin rolu

2.3. Aqrar siyasətin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi metodikası

III Fəsil. Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf istiqamətləri.

3.1. Azərbaycanda aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin və dəstəklənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.2. Kənd təsərrüfatında institusional potensialın gücləndirilməsinin və innovasiya proseslərinin fəallaşdırılmasının prioritet istiqamətləri

3.3. Ölkənin kənd təsərrüfatında rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və ixracat imkanlarının artırılması istiqamətləri.

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

MÜDAFİYƏ TƏQDİM OLUNAN ƏSAS MÜDƏALAR

1. Dayanıqlı aqrar sektorun formalaşdırılmasına ixrac yönümlü istehsalın inkişafı kontekstində yanaşmaq zəruridir. Ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin zəruri şərtlərindən biri onun beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirak etməsidir. Dünya təsərrüfat sistemi ilə səmərəli əlaqələrin formalaşdırılması, iqtisadi vəziyyətin sabitliyinin təmin edilməsi, ölkənin dünya bazarında mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və valyuta gəlirlərinin artırılması dərin struktur və texnoloji dəyişikliklərin həyata keçirilməsini tələb edir ki, bu da öz növbəsində ixrac yönümlü istehsalın, o cümlədən kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı inkişafını tələb edir.

Beynəlxalq münasibətlərin bütün formaları içərisində daha inkişaf etmiş və geniş yayılmış beynəlxalq ticarətdir. Xarici ticarətin inkişafı iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, istehsalın intensivləşdirilməsinə, ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsinə, istehsal güclərinin yüklənmə dərəcəsini yüksəltməyə, yeni texnologiyaların tətbiqinə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və balanslaşdırılmasına, istehlak tələbinin daha tam ödənilməsinə imkan verir.

İxrac yönümlülük ölkənin dünya təsərrüfatında iştirakının əsas istiqamətlərindən biridir. Onun əsasında ixrac durur. İxracdan daxil olan valyuta gəlirləri idxalı qarşılamaq, valyuta bazarını tənzimləmək, ölkənin ixracat və investisiya imkanlarını genişləndirmək və s. üçün mühüm maliyyə mənbəyidir. İxrac yönümlülük olduqca mürəkkəb prosesdir. Ölkənin ixrac yönümlülüüyü onun digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin xarakterini və dünya bazarında mövqeyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətlərini göstərir. Mahiyyət baxımından ixrac yönümlülük prosesi bir tərəfdən ölkə iqtisadiyyatının açıqlığında, digər tərəfdən iqtisadi münasibətlərin dəstəklənməsində və dünya təsərrüfatına yaxınlaşmasında təzahür edir. İxrac yönümlü siyasətin məqsədi iqtisadi artımın yüksək tempinə və dünya bazarında potensial və artan tələbə adekvat müəyyən çeşidli məhsulların buraxılış yolu ilə istehsalın səmərəliliyinə nail olmaqdır. Bu məsələnin həlli iki halda, birincisi, istehsalın səmərəliliyinin artırılması amillərini, ikincisi, dünya bazarında rəqabət mübarizəsi aparmaq üçün müqayisəli üstünlüyə malik, ixracat bazası yarada bilən prioritet sahələri düzgün müəyyənləşdirilməklə mümkündür. Deməli, ixrac yönümlü istehsal rəqabətə davamlı məhsul istehsalı nəticəsində

dünya bazarının daha çox hissəsini zəbt etməklə ölkənin rəqabət mövqeyini mökəmləndirir və etibarlı valyuta mənbəyini yaradır .

2. Aqrar siyasətin prioritet istiqamətləri ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə sıx bağlıdır. Kənd təsərrüfatının səmərəli inkişafı və tənzimlənməsi üçün dövlət aqrar siyasəti işləyib hazırlayır və həyata keçirir. Aqrar siyasət yalnız kənd təsərrüfatının və aqrobiznesin digər sahələrinin səmərəli və dinamik inkişafına deyil, həm də bu əsasda kəndin sosial inkişafının, kənd əhalisinin məşğulluğunun və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənən siyasətdir. Ölkənin aqrar siyasəti kənd təsərrüfatının perspektiv inkişafını təmin edən səmərəli mexanizmlər formalaşdırmalı və iqtisadiyyatın aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksək səviyyəsinə nail olmasını təmin etməlidir. Başqa sözlə desək, ölkənin və onun ayrı-ayrı regionlarının dayanıqlı ərzaq təhlükəsizliyi sisteminin formalaşdırılması obyektiv elmi yanaşmanı, aqrar sahədə iqtisadi islahatların adekvat strategiyasının hazırlanmasını və idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

İqtisadi ədəbiyyatda aqrar siyasətin mahiyyətinə dair prinsip etibarilə iki yanaşma verilir. Məhdud mənada aqrar siyasət dedikdə iqtisadiyyatın aqrar sektorunun inkişafına istiqamətlənən məqsədlər və tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu halda aqrar siyasət kənd əhalisinin mədəni, sosial-hüquqi və iqtisadi şəraitinin formalaşdırılması üzrə dövlətin və onun icazə verilmiş ictimai-hüquqi institutlarının fəaliyyəti kimi müəyyən edilir. Geniş mənada aqrar siyasətə aqrar sektorun inkişafı siyasəti daxildir: əhalinin əsas təbəqələrinin və qruplarının qida məhsullarının istehlakına dair ərzaq siyasəti, kənd təsərrüfatı üçün istehsal vasitələri istehsalı, ticarət, təkrar emal sferaları da daxil olmaqla kənd təsərrüfatına xidmət problemləri ilə bağlı aqrar sənaye siyasəti, xarici ticarətə yönəlik aqrar siyasəti.

Müasir dövrdə bir çox tədqiqatçılar aqrar siyasətin əsas istiqamətlərinə ərzaq bazarının parametirlərinin tənzimlənməsini, əhalinin zəruri həcmdə ərzaqla təmin edilməsini, aqrar sənaye kompleksində müasir rəqabətqabiliyyətli istehsalın yaradılmasını, onun kadrla təmin edilməsini, kiçik aqrobiznesin (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və satışı problemlərini həll etmək üçün kooperativlərin formalaşdırılması) fəaliyyəti sisteminin yaradılmasını aid edirlər. Deməli, aqrar siyasət kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye istehsalı sferasında

dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir. Aqrar siyasətin məzmunu onun məqsədləri, vəzifələri, istiqamətləri və həyata keçirilməsi dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, innovasiyanın tətbiqi və inkişafı, bu sektorun resurs potensialının saxlanması müasir aqrar siyasətin prioritetləridir.

Dövlətin aqrar siyasəti kənd təsərrüfatı istehsalının dyanıqlı inkişafına şərait yaratmalıdır. Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı dedikdə kəndin sabit sosial-iqtisadi inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmnin artırılması, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi, kənd əhalisinin tam məşğulluğuna nail olunması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, torpaqdan səmərəli istifadə edilməsi başa düşülür.

Ümumiyyətlə, aqrar siyasətin tərkib hissələrinə aqrar sferanın inkişafını, ərzaq məhsulları ilə təminatı, kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici ticarəti siyasətini, kənd təsərrüfatı infrastrukturunun yaradılmasını aid etmək olar.

Ölkənin aqrar siyasəti ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, aqrar sektorun rəqabətqabiliyyətliliyinin və innovasiya fəallığının yüksəldilməsinə, qida məhsulları ilə əhalinin tələbatlarının ödənilməsinə və onların istehsalının genişləndirilməsinə, ərzaq məhsullarının idxalından asılılığın aradan qaldırılmasına, kənd təsərrüfatının ixracat imkanlarının artırılmasına, kənd əhalisinin normal sosial şəraitinin və yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəldilməlidir.

Son dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatı sahələrinin, xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafının innovasiya yoluna keçirilməsi iqtisadiyyatın səmərəliliyinin və rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin əsas şərtlərindən biri kimi qəbul edilmişdir. Lakin araşdırma göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının yüksək rəqabətqabiliyyətliliyi təmin edilməyib, səmərəlilik səviyyəsi innovasiya əsasında istehsalın genişləndirilməsinə və ixracat potensialının artırılmasına imkan vermir. Səmərəliliyin və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsini həqiqətən təmin edən sahələrin modernləşdirilməsi və inkişafın innovasiya yoluna keçilməsi milli iqtisadiyyatın mövcud liberal inkişaf modelinə köklü dəyişikliklərin edilməsini zərurir edir.

Təcrübədə iqtisadi strategiyanın iki əsas variantı - idxalı əvəzədən, yəni, daxili bazarda idxal məhsullarını əvəzetmək məqsədilə milli

istehsalın inkişafı və ixracyönümlü, yəni iqtisadi inkişafın maliyyələşdirilməsi üçün valyuta daxilolmalarını təmin edən ixracın inkişafının stimullaşdırılması - işlənib hazırlanmışdır.

İxracın stimullaşdırılması strategiyasının mahiyyəti ixrac yönümlü istehsalı inkişaf etdirməkdən və istehsal edilən malların xarici bazara çıxarılmasından ibarətdir. İxracın inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin səmərəlilik göstəricisi ixracın ÜDM-da payının artmasıdır. İkinci göstərici yalnız milli gəlirin yüksəldilməsi deyil, həm də ixracın inkişaf dinamikasıdır. Üçüncü göstərici ixracda sənaye mallarının dəyərinin artımıdır.

Səmərəli milli istehsalın təşkili və onun davamlı artımı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin və dayanıqlı iqtisadi artımın mühüm amillərindən biri kimi çıxış edir. Ona görə də idxalın əvəzedilməsinə idarə edilən xarakter verilməli və ilk növbədə ölkənin uzunmüddətli iqtisadi strategiyasına müvafiq daha prioritet istiqamətlərin seçilməsi vacibdir. İdxalın əvəzedilməsi kənd təsərrüfatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin yeni, daha yüksək texnoloji inkişafını, bu proseslərin idarəedilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bununla yanaşı yerli ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə əhalinin inamının artırılması məqsədilə bütün mərhələlərdə (istehsalı, emalı, saxlanması və satışı) onun keyfiyyətinə nəzarətin müasir sisteminin yaradılması və tətbiqi zəruridir.

3. Azərbaycanın aqrar sektorunun inkişafında mühüm meyllər qiymətləndirilmişdir. Qida məhsullarının istehsalı insan həyatının ən vacib və ilkin şərtidir. Aqrar sektorun xüsusiyyətləri və kənd təsərrüfatı saferasında formalaşan vəziyyət, həmçinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı ortaya çıxan problemlərin miqyası və aktuallığı bu sektorun fəal dövlət dəstəklənməsinə prioritetlik vermişdir. Dövlət dəstəyi əsasən aqrar sektor üçün hüquqi əsasların yaradılmasına, kənd təsərrüfatı istehsalçılarınin fəaliyyəti və investisiyalaşdırma sistemi, kənd təsərrüfatı infrastrukturunun inkişafı üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsinə, ixracyönümlü istehsalın stimullaşdırılmasına, elmi nailiyyətlərin və yeni texnologiyaların tətbiqinə, təhlükəsiz qida məhsulları sisteminin inkişafına və s. istiqamətlənmişdir.

Azərbaycanın aqrar sektoru əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində böyük potensiala malikdir. 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının

təsərrüfat kateqoriyaları üzrə müqayisəli qiymətlərlə fiziki həcm indeksi ümumilikdə 102, 0%, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 100, 8%, heyvandarlıq məhsulları üzrə 103, 1% olmuşdur. 2010-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə bu göstərici 43, 7%, kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar üzrə artım təxminən 2, 8 dəfə olmuşdur.

Aqrar sferada artım tempi yüksək olsa da, hər nəfərə ildə təxminən 842 manatlıq, ayda 70 manatlıq, gündə 2, 33manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunur ki, bu da Azərbaycan üçün çox mühüm sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən bir sahədə əmək məhsuldarlığının və istehsalının səmərəliliyinin aşağı olduğunu göstərir. Kənd təsərrüfatının ekstensiv təsərrüfatçılıq modeli əsasında inkişaf etməsinə və iqtisadiyyatın daha gəlirli sektoruna çevrilməməsinə baxmayaraq ötən dövr ərzində Azərbaycanın aqrar sektoruna sabit inkişaf meyli xas olmuş və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. 2010-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı sektorunun ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolunu xarakterizə edən göstəricilər

Göstəricilər	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində mal və xidmətlərin ümumi buraxılışının həcmi, mln. manat	4117,0	6270,6	7260,5	7693,4	8600,8	9259,1
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin aralıq istehlakının həcmi, mln. manat	1772,4	2885,3	3316,4	3518,6	3931,1	4242,8
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin əlavə dəyərinin həcmi, mln. manat	2344,6	3385,3	3944,1	4174,8	4669,6	5016,4
Ölkənin mal və xidmətlərinin ümumi buraxılışında kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin mal və xidmətlərinin ümumi buraxılışının xüsusi çəkisi, %	7,1	7,9	7,1	6,9	7,4	8,7
Ölkənin aralıq istehlakında kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin aralıq istehlakının xüsusi çəkisi, %	11,2	9,8	9,1	9,2	9,6	10,5
Ölkənin əlavə dəyərində kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin əlavə dəyərinin xüsusi çəkisi, %	5,9	6,3	6,0	5,6	6,3	7,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin əlavə dəyərinin Ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	5,5	6,2	5,6	5,2	5,7	6,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Müqayisə edilən dövrdə aqrar sahənin ölkənin mal və xidmətlərinin ümumi buraxılışında payı 7,1%-dən 8,7%-ə, ölkənin əlavə dəyərində kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin əlavə dəyərinin xüsusi çəkisi 5,9%-dən 7,7%-ə, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinin əlavə dəyərinin ölkənin ÜDM-da xüsusi çəkisi isə 5,5%-dən 6,9%-ə yüksəlmişdir. 2019-cu ilə nisbətən 2020-ci ildə qeyd edilən göstəricilərin payı artmışdır.

Rəsmi statistikanın məlumatları 2011-2020-cu illər ərzində kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmnin davamlı olaraq artdığını göstərir. *Eyni zamanda təhlil edilən dövrdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmində heyvandarlıq məhsullarının payı artmışdır.*

Araşdırmadan görüldüyü kimi ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal sahəsində müşahidə olunan başlıca meyl bu sahənin istehsal strukturunun köklü şəkildə ərzaq təyinatlı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı əsasında formalaşdırılmasıdır. Eyni zamanda, ötən dövr ərzində ərzaq təyinatlı emal sənayesi məhsullarının bəzilərinin istehsalında da artım baş vermişdir. Rəsmi statistikanın məlumatları 2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əksər emal sənayesi məhsullarının, o cümlədən kərə yağının, pendir və kəsmiyin, qaymağın, qənnadı məmulatlarının, qarışıq yemin, araqın, üzüm şarabının istehsalında artımın olduğunu göstərir.

Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfatların kiçik həcmli olması və kənd təsərrüfatına xidmət edən infrastrukturun zəif formalaşması kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəli inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə mane olur. Müasir dövrdə müxtəlif səbəblərdən əkin yerinin xeyli hissəsi təyinatı üzrə istifadə edilmir. Ona görə də mühüm starteji vəzifələrdən biri torpaqdan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə məqsədli proqramların yerinə yetirilməsi olmalıdır. Müasir mərhələdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün sənayeləşdirmə, yəni intensivləşdirmə səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir texnologiyaların və idarəetmə sisteminin tətbiqi zəruridir.

Mühüm problemlərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının satış bazarının formalaşması ilə bağlıdır. Xarici ticarətin mal quruluşunda kənd təsərrüfatı məhsullarının xüsusi çəkisinin əlverişli olmayan strukturu ixracın diversifikasiyanı zəruri edir. Başqa sözlə desək, müasir dövrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının həcmnin

artırılması, ticarət balansının və onun strukturunun yaxşılaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də kənd təsərrüfatının inkişafının strateji parametrləri kimi bunların bütün mərhələlərdə nəzərə alınması olduqca vacibdir.

Aqrar sektorun inkişafının müasir mərhələsində “Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” nin prioritetlərindən biri kimi aqrar siyasətin nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi sisteminin qurulmasının zəruriliyi də məhz bununla bağlı olmuşdur. Monitorinq formalaşmış konkret dinamikanı və inkişafın planlaşdırılmış trayektoriyasından kənarlaşmalar haqqında xəbərdarlığa imkan verir.

4.Aqrar siyasətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi onun nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi sisteminin formalaşdırmasını zəruri edir. Monitorinq özündə idarəetmənin müşahidə, təhlil, qiymətləndirmə, proqnozlaşdırma kimi mühüm funksiyalarını birləşdirir və öz mahiyyətinə görə o, idarəetmə prosesinin informasiya təminatının tərkib hissəsidir. İstənilən idarəetmə informasiyanı idarəetmə qərarına çevirmək üçün onun toplanması, saxlanması, işlənməsi və ötürülməsi prosesidir.

Monitorinqli təhlil keyfiyyətli idarəetmənin informasiya bazasıdır. Monitorinqin nəticələrinin təhlili kənd təsərrüfatının daha yaxşı inkişaf strategiyasını işləyib hazırlamağa və tətbiq etməyə imkan verir. Aqromonitorinqin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə kənd təsərrüfatının fəaliyyətinə təsir edən amillərin müşahidəsi, onun faktiki vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, aqrar istehsalın perspektiv inkişafının əsaslandırılması və s. aid edilir. İstənilən ölkənin iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyəti inkişaf etmiş xarici iqtisadi əlaqələr sistemi olmadan mümkün deyildir. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Startji Yol Xəritəsində prioritet istiqamətlərdən biri kimi kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsulları üzrə ixracın təşviqi və dəstəklənməsidir. Bu iş əhəmiyyətli şəkildə ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf problemlərinin aşkar edilməsindən və bu istiqamətdə aqrar siyasətin gücləndirilməsindən asılıdır. Aqromonitorinq ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı məqsədilə ayrı-ayrı sahələrin ixracat və innovasiya potensialının artırılmasına, onların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və stimullaşdırılması mexanizminin

tətbiq edilməsinə, kənd təsərrüfatı məhsulların rəqabətqabiliyyətiyinin yüksəldilməsinə, istehsalçıların xarici bazara çıxışının asanlaşdırılmasına, biznes mühitinin təkmilləşdirilməsinə, instutisional potensialın gücləndirilməsinə və s. istiqamətlənən səmərəli aqrar siyasətin zəruri informasiya bazasını formalaşdırmalıdır. Fikrimizcə, kənd təsərrüfatının sosial-iqtisadi dəyişikliklərinin və aqrar siyasətin nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsinin səmərəli sisteminin formalaşdırılması və onun vasitəsilə əldə edilmiş nəticələr dövlətə investisiya və innovasiya resurslarının daha səmərəli yerləşdirilməsinə, ixrac yönümlü aqrar istehsalın tənzimlənməsinə, etibarlı və keyfiyyətli proqnozların, bütövlükdə aqrar inkişafın dəqiq və əsaslandırılmış strategiyasının işlənilib hazırlanmasına imkan verə bilər.

5. Kənd təsərrüfatının ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri təhlil edilmiş və bu sektorda keyfiyyət parametirlərinə üstünlük verilməsi əsaslandırılmışdır. Ölkə iqtisadiyyatı üçün bu məsələnin aktuallığı dörd əsas səbəblə şərtlənir. Birincisi, digər ölkələr kimi Azərbaycanda da kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən daha çox dəstəklənən sektorlarından biridir. Kənd təsərrüfatına yönəldilən xərclər digər növ büdcə xərclərindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir. Bu, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təhlilinə xüsusi yanaşmanı tələb edir ki, bu da problemin aktuallığını şərtləndirən ikinci səbəbdir. Üçüncüsü, ölkədə aqrar siyasətin güclü regionalaşdırılmasıdır. Aqrar siyasətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi regional xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasını zəruri edir. Dördüncüsü, aqrar sektorun inkişafına yönəldilmiş strateji yol xəritəsində müəyyənləşdirilmiş hədəflərə nail olunması böyük həcmdə maliyyə vəsaitlərini tələb edir. Belə şəraitdə büdcə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi vacibdir.

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” də müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflərdən biri aqrar sahə üzrə dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsidir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı və kənd təsərrüfatı məhsulları bazasının tənzimlənməsi üzrə dövlət proqramının həyata keçirilməsi və səmərəliliyinin monitorinqi müxtəlif metodlarla, o cümlədən statistik metodlarla (reqessiya-korrelyasiya, amilli, klaster təhlili, qruplaşdırma metodu və s.), sorğu, anket tədqiqatı, hər bir dövlət proqramı tədbirləri

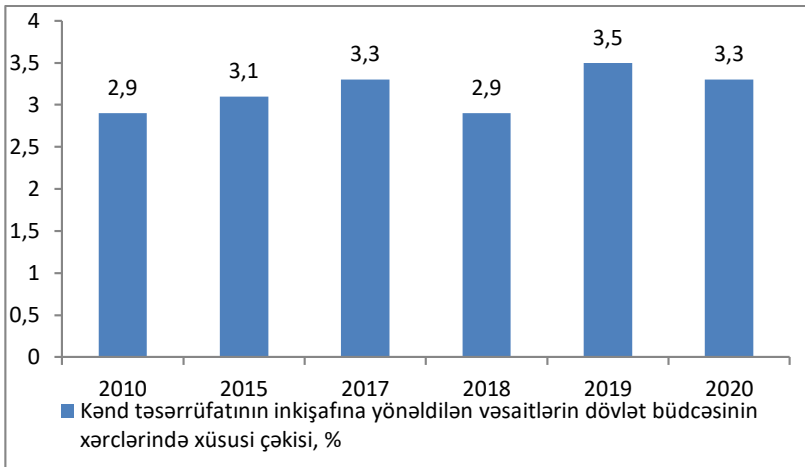
üçün müəyyənləşdirilmiş nəticəlilik göstəricilərinə nail olmanın qiymətləndirilməsi və s. aparmaq olar. Bu metodların köməyi ilə dövlət dəstəyi tədbirlərinin nəticələri qiymətləndirilir, dövlət dəstəyinin həcmi ilə kənd təsərrüfatı isehsalçılarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin dəyişməsi arasındakı əlaqələr aşkar edilir, dövlət dəstəyinin həmin göstəricilərə təsir dərəcəsi izah edilir, dövlət dəstəyinin məbləğinin, onun forma və mexanizmlərinin dəyişdirilidiyi zaman rəğbət sistemi modelləşdirilir, aqrar bazar iştirakçıları üçün müxtəlif qruplarının fikirləri qiymətləndirilir və s.

Ölkədə aqrar islahatların və geniş miqyaslı tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi bu sektorun inkişafında mühüm rol oynayıb. Başqa sözlə desək, kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, yeni çağırışlara uyğun sahə üzrə strateji hədəflərin və institusional dəyişikliklərin müəyyən edilməsi sahənin keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçməsinin təməlini qoyub. Əhəlinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, aqrar sahədə ixrac potensialının artırılması məqsədilə ölkədə müasir aqroparklar və iri fermer təsərrüfatları təşkil edilir, bölgələrdə müasir infrastruktur şəbəkəsi formalaşdırılır. Rəsmi statistikanın məlumatları ölkədə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun və əlavə dəyərinin həcmnin davamlı olaraq artdığını göstərir. Lakin buna baxmayaraq vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Son illərdə bu sahənin böyümə tempi digərlərinə nisbətən daha ləngdir. Belə ki, kənd təsərrüfatında yaradılan ümumi daxili məhsulun dəyər ifadəsində xeyli artmasına baxmayaraq ölkənin ÜDM-da xüsusi çəkisi 2000-ci ildən bu günədək təxminən 3 dəfə azalmışdır. Ümumiyyətlə, 2011-2020-ci illərdə ölkənin kənd təsərrüfatına yönəldilən vəsaitlərin büdcə xərclərində xüsusi çəkisinin dəyişmə meylini 1 sayılı sütunlu qrafik daha əyani göstərir.

Kənd təsərrüfatının inkişafına yönəldilən büdcə vəsaitləri ilə bu sektorun əsas ümumiləşdirici göstəriciləri arasında da əlaqə vardır. Belə ki, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilən xərclərlə ümumi məhsul buraxılışı və əlavə dəyər göstəricilərinin reqressiya - korrelyasiya təhlilinin nəticələri onlar arasında sıx əlaqənin olduğunu göstərir. Belə ki, aqrar sektorun mal və xidmətlərinin ümumi buraxılışı ilə bu sahəyə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin həcmi arasındakı əlaqənin korrelyasiya əmsalı $R = 0,91$, elastiklik əmsalı isə $0,67\%$ təşkil etmişdir. Bu o deməkdir ki, kənd

təsərrüfatının inkişafına ayrılan büdcə vəsaitinin həcmnin 1% artırılması qarşılığında bu sahənin ümumi buraxılışının 0, 67% artmasını gözləmək olar.

Kənd təsərrüfatının əlavə dəyəri ilə büdcədən ayrılan vəsait arasındakı asılılığın korrelyasiya əmsalı $R = 0,925$, elastiklik əmsalı isə 0, 72% təşkil etmişdir, yəni kənd təsərrüfatının inkişafına ayrılan büdcə vəsaitinin həcmnin 1% artırılması qarşılığında bu sahənin əlavə dəyərinin 0, 72% artmasını gözləmək olar.

Şək.1. 2011-2020-ci illərdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafına yönəldilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinin xərclərində xüsusi çəkisi, %

Deməli, aqrar siyasətin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi həm bütövlükdə, həm də ayrı-ayrı tədbirlərin səmərəliliyinin aşkar edilməsini, aqrar siyasətin kənd təsərrüfatı göstəricilərinə, müxtəlif məhsul növləri bazarına təsirinin öyrənilməsini, həmçinin ayrılan vəsaitlərdən əldə edilən faydanın qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Fikrimizcə, iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində müəyyənləşdirilmiş hədəflərə uyğun olaraq aqrar siyasətin kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini qiymətləndirərkən kənd təsərrüfatının innovasiya fəallığının və rəqabətqabiliyyətiyinin yüksəldilməsi, ixracat potensialının artırılması və s. kimi keyfiyyət parametirlərinə də diqqət yetirilməsi vacibdir.

6. Azərbaycanca ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında dövlət tənzimlənməsinin və dəstəklənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsi ölkə iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biridir. Aqrar sferanın tənzimlənməsi prosesində həll edilən mühüm vəzifə real təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının həyati vacib sektorlarından biri aqrarsənaye kompleksidir (ASK). Ölkənin ÜDM-nun 7%-i, əsas fondlarının təxminən 25%-i, istehlak mallarının 75% - i bu sektorun payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasındakənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsin”də əsas strateji hədəflərdən biri aqrar sahə üzrə dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsidir.

Ötən dövr ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara dövlət tərəfindən müvafiq dəstək sistemi formalaşdırılmış, bu sistemin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığının yüksəldilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər görülmüşdür. Kənd təsərrüfatı sahəsinə göstərilən dövlət dəstəyi tədbirlərini üç istiqamətə - ümumi, bitkiçilik və heyvandarlıq sahələri üzrə dövlət dəstəyi tədbirlərinə ayırmaq olar.

Hazırda kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirlərinin ünvanlılığının daha da artırılması və tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Tətbiq edilən vergi güzəştləri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları, emal müəssisələri və ticarət şəbəkələri arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi kontekstində tətbiqi zərurət yaranmışdır. Bununla yanaşı mövcud tələbatları dəqiq qiymətləndirməklə, müvafiq dəstək tədbirlərinin miqyasının və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən olunması da qarşıda duran vəzifələrdən biridir. Belə geniş miqyaslı işlərin həyata keçirilməsi və onların miqyas səmərəsinin artırılması səmərəli dövlət dəstəyi və tənzimlənməsi olmadan mümkün deyildir.

Aqrar siyasətdə dövlətin rolunun təkmilləşdirilməsinə yeni keyfiyyət parametrlərinə əsaslanan inkişafın mühüm istiqamətlərindən biri kimi baxmaq lazımdır. Dövlətin aqrar sektora təsirinin bütün üsullarının kənd təsərrüfatı istehsalçıları və cəmiyyətin maraqları ilə uzlaşdırılması

zəruridir. Yalnız belə yanaşma əsasında onun rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək, fəaliyyət normalarına uyğun resurslardan səmərəli istifadə etmək, bütün subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyəti, investorlar üçün cəlbediciliyi yüksəltmək mümkündür. İqtisadiyyatın aqrar sektorunda dövlət tənzimlənməsinin və dəstəyinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənən tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin tənzimləyici rolunun iqtisadi səmərəsinin aşağı düşməsindən qaçmağa, ərzaq təhlükəsizliyi probleminin və kənd əhalisinin maraqları baxımından sosial problemlərin həll edilməsini fəallaşdırmağa imkan verir.

Dövlət iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin birbaşa, dolayı, inzibati və hüquqi vasitələrinin geniş dairəsindən istifadə edir. ASK-nin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi prinsipləri bazarın öz-özünə tənzimlənməsi və dövlət orqanlarının fəal təsirinin uzlaşdırılmasına əsaslanır. Aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinin səmərəli sisteminin formalaşdırılmasının təklif edilən modeli təhlilin bütün mərhələlərini əlaqələndirməyə, tənzimlənmə tədbirlərinin seçilməsinə, dövlət tənzimlənməsinin forma və metodlarını, istiqamətlərini müəyyən etmək üçün vahid sistemdə aqrar sektorun inkişafının maliyyə təminatına, aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini aparmağa, prioritet sahələri, dövlət dəstəyi tədbirlərini və miqyasını əsaslandırmağa imkan verir.

“Azərbaycan Respublikasındakənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsin”də əsas strateji hədəflərdən biri ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlığının təmin edilməsi üçün institusional potensialın gücləndirilməsidir. Bu isə ASK-də institusional dəyişikliklərin forma və vasitələrinin təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Araşdırma ölkənin aqrar sektorunda fəaliyyət göstərən əksər müəssisələrin istehsal proseslərinin modernləşdirməsi üçün müəyyən qədər maliyyə imkanları formalaşmışdır. Lakin bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, əksər kəndli təsərrüfatı və kiçik kənd təsərrüfatı müəssisələri xüsusi maliyyə vəsaitlərinin məhdudluğu və büdcə maliyyələşdirilməsinə əlçatmazlığı səbəbindən maddi-texniki bazanın əsaslı yeniləşdirilməsi və aqrar istehsalda qabaqcıl texnologiyadan istifadə edilməsi imkanlarından məhrum olurlar.

Müasir dövrdə aqrar siyasətin başlıca vəzifəsi istehsal resurslarından səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi

yüksəltmək, müvafiq sahələri xammala təmin etmək, ərzaq bazarını inkişaf etdirmək, mütərəqqi texnologiyaları tətbiq etməklə bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrini inkişaf etdirmək və ixracat imkanlarını genişləndirmək, ixrac yönlü sahələri stimullaşdırmaq, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini və s. təmin etməkdən ibarətdir. Bu vəzifələrin uğurlu həlli aqrar sektorun təsərrüfatçılığın dəyişən daxili və xarici şəraitinə nə qədər operativ və səmərəli uyğunlaşmasından, innovasiya proseslərinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Məhz innovasiya prosesləri texniki, bioloji və kimyəvi vasitələrin, təsərrüfatın idarəedilməsi texnologiya və üsullarının fasiləsiz yeniləşməsinə, aqrar sənaye istehsalının aqroiqlim amillərinin və bazarın tələblərinə uyğunlaşmasına əlverişli şərait yaradır. Bu da öz növbəsində kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin və rəqabətqabiliyyətiyinin, investisiya cəlbediciliyinin və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə gətirib çıxarır.

Müasir mərhələdə ölkənin kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin vəziyyəti bütün parametrlər üzrə praktiki olaraq problemlidir. Fikrimizcə, mövcud vəziyyəti aradan qaldırmaq və innovasiyalı inkişafın hədəflərinə adekvat olaraq ölkənin aqrar siyasətinin qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün dövlət orqanlarının və təsərrüfat subyektlərinin səylərinin və güclərinin əlaqələndirilməsi (dövlət-biznes əməkdaşlığı) zəruridir.

7. Ölkənin aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətiyinin yüksəldilməsi və onun ixracat imkanlarının artırılması kompleks strategiyanın həyata keçirilməsini zəruri edir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətiyinin yüksəldilməsi ciddi problemlərdən biri olaraq qalır. Ölkənin rəqabət üstünlüyünü əsasən istehsalın inkişafı üçün şərait, daxil və xarici bazarda istehsal edilmiş məhsula tələbin mövcudluğu və xarakteri, ölkədə məhsulların tədarük sahələrinin, yaxud beynəlxalq səviyyədə rəqabətqabiliyyətli digər oxşar sahələrin mövcud olması və ölkədə ASK-nin innovasiyalı inkişafa keçməsi üçün şəraitin yaradılması kimi dörd amil müəyyən edir.

Aqrar istehsalın rəqabətqabiliyyətiyini istehsalın səmərəliliyinə və aqrar bazarda rəqabət üstünlüyünün möhkəmləndirilməsinə istiqamətlənən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinin strateji istiqaməti kimi müəyyən etmək olar. Bununla əlaqədar olaraq aqrar bazarda

üstünlüyə nail olunması maya dəyəri, qiymət, mənfəət, rentabellik kimi əlamətlərlə xarakterizə edilən rəqabətqabiliyyətdə əks olunur. Rəsmi statistikanın məlumatları göstərir ki, son illərdə əksər kənd təsərrüfatı məhsullarının orta satış qiymətinin artım tempi onların maya dəyərinin artım tempindən yüksək olmuşdur. Bunun nəticəsində onların kommersiya rentabelliyyəti təmin edilmişdir.

Son dövrlərdə ölkənin xarici ticarətinin dinamikasında müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Buna ölkənin iqtisadi, elmi-texniki və tranzit potensialının inkişafı, inteqrasiya proseslərində fəal iştirak, həmçinin dünya ölkələri ilə iqtisadi - ticarət münasibətlərinin diversifikasiyası, dünya bazarının konyukturası və s. əhəmiyyətli təsir göstərmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. 2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının idxal və ixracının quruluşu

Göstəricilər	2011	2015	2017	2018	2019	2020
ASK-i məhsullarının xarici ticarət dövriyyəsi, mln. dollar	2110, 2	2136, 5	2358, 5	2407, 9	2698, 3	2663, 8
İxrac	717, 1	770, 5	659, 0	704, 4	772, 2	760, 0
İdxal	1393, 1	1366, 1	1699, 6	1703, 5	1926, 1	1903, 8
ASK üzrə xarici ticarətin saldosu (+;-)	-676, 0	-595, 6	-1040, 7	-999, 1	-11538, 6	-1143, 9
Ümumi ixracda xüsusi çəkisi, %	2,7	6,1	4,3	3,6	3,9	5,5
Ümumi idxalda xüsusi çəkisi, %	14,3	14,8	19,4	14,9	14,1	17,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

2011-2020-ci illərdə aqrar sektor üzrə xarici ticarətin saldosu mənfəi olmuşdur. 2011-ci ildə ASK-i məhsullarının xarici ticarət dövriyyəsinin 34% ixracın, 66% isə idxalın payına düşmüşdür. 2020-ci ildə bu bölgü müvafiq olaraq 28, 5% və 71, 5% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi son dövrlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında mənfəi meyillər baş vermişdir. Cədvəldən göründüyü kimi ərzaq məhsullarının idxalının dinamikasında artım baş vermişdir. Belə ki, 2011-ci illə müqayisədə 2020-ci ildə idxalın həcmi 36, 7% artmışdır.

2011-ci ildə ASK-i məhsullarının ixracının ölkənin ümumi ixracında xüsusi çəkisi 2, 7%, idxalının ölkənin idxalında payı 14, 3%, 2020-ci ildə isə müvafiq olaraq 5, 5% və 17, 7% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində

ölkənin ümumi ixracın tərkibində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının xüsusi çəkisi artmışdır. Bu da həmin sektorun ixracat potensialından istifadə səviyyəsinin yüksəldiyini göstərir. Lakin bununla yanaşı idxalda bu sahənin məhsullarının xüsusi çəkisi artmışdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisalaşması və ASK-nin emal sənayesinin inkişafı bu sektorun ixrac yönümlüyünün gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Emal sənayesi iqtisadiyyatın strukturyaradıcı sahəsidir və ona görə də yeni yanaşmalar əsasında onun inkişaf etdirilməsi zəruridir. Aqrar sektorun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və onun ixracat imkanlarının artırılması klasterli inkişafı zəruri edir. Aqroklasterlərin yaradılmasının başlıca məqsədi daxili bazarı yerli məhsullarla tam və balanslı qaydada təmin etmək və onun ixracını əhəmiyyətli şəkildə artırmaqdır. Real və səmərəli klaster formalaşdırmaq üçün dövlət konkret mərhələdə artım nöqtələri ola bilən sahələrin iqtisadi inkişafını müəyyən etməlidir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə edilmiş nəticə və təkliflər müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır.

1. “Aqrar sektorunun innovasiyalı inkişafının bəzi məsələləri” Azərbaycan Respublikası kənd təsərrüfatı nazirliyi, Aqrar elm və informasiya məsləhət mərkəzi, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı elmi-tədqiqat institutunun elmi əsərləri. Bakı 2017 (Səh.81-86).

2. “Dayanıqlı iqtisadi inkişafda ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının rolu” Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər toplusu, Bakı 2017(Səh. 103-109).

3. “İxrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının stimullaşdırılması və dünya təcrübəsi” “Azərıtifaq” Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal. Bakı 2017(Səh.35-42).

4. “Ölkənin aqrar sektorunun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsinin və ixracat potensialının artırılmasının rolu”. “Strateji iqtisadi islahatlar: Qabaqlayıcı vergi siyasəti” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2017(Səh.426-428).

5. “Aqrar sektorun idarə edilməsində aqromonitorinqin rolu” Azərbaycan aqrar elmi. Bakı 2017(Səh. 219-222).

6. “Azərbaycanda aqrar sektorunun müasir vəziyyətinin statistik təhlili”. Statistika xəbərləri, elmi-praktik jurnal. Bakı 2017(Səh 14-21).

7. “Развитие Аграрного сектора экономики Азербайджана и его экспортных возможностей в конкурентных условиях. “Экономика и управление: проблемы, решения Пресса России-2018 (ст 13-16).

8. “Azərbaycanın aqrar sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin və ixracat imkanlarının artırılmasının bəzi məsələləri”. Ümumimilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci il dönümünə həsr edilmiş Respublika elmi-praktiki konfransı (Səh9).

Dissertasiyanın müdafiəsi “20” aprel 2022-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “18” mart 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16. 03.2022.
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}. Sifariş 09/03.
Həcmi 1 ç.v. (40238 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809